

מחשבה קצרה על הדף

הרב יחזקאל הרטמן

SHORT MACHSHAVA ON THE DAF

מכות דף יד

רש"י מבאר שכוונתו באומרו "לא", היינו שחזר בו.

בשול"ת מהרא"ל צינץ מספר ארץ החדשה (ס' טו) הובא מעשה באשה עגונה ששוטטה בארץ, ופגשה עובר אורח שאמר שבעלה מת. חזרה לביתה והורתה לבנה הקטן שיאמר קדיש. לאחר זמן הגיע עובר אורח אחר ושאל מדוע הילד אומר קדיש, שהרי הבעל חי. ובסימן הבא (ס' טז) הובא המשך המעשה, שההלך השני חזר בו וטען שלא אמר מעולם שהבעל חי. וסבר השואל שא"א לקבל את דבריו האחרונים שהרי הם שקר, שכן יש עדים שהוא אמר בתחילה שהבעל חי.

והשיב מהרא"ל צינץ שבאמת כוונתו של אדם זה היתה לחזור בו, אלא שאמר זאת בלשון "לא אמרתי דבר זה", וראיה מסוגיין שרבי יוחנן אמר "לא אמרתי", וכוונתו באמת לחזור בו.

בשול"ת תורה לשמה (ס' שסד) מביא את הגמ' שלנו כדוגמה לכך שבמצבים מסוימים מותר לשקר. אך לא מסביר מהי סיבת ההיתר כאן.

פשוט דברי רש"י וכן למד הריטב"א בדבריו, שריו"ח הוא זה שנשאל והשיב "לא אמרתי". אמנם בשם רבותיו מביא ששאלו את רבב"ח והוא זה שהשיב "לא אמרתי".

ובניצוצי אור (עירובין יד, ב) מבאר הגר"ר מרגליות זצ"ל, שכאשר אדם מצטט אדם אחר, בדר"כ הוא מסכים עמו, וכאן רבב"ח אמר בשם ריו"ח את השמועה, ושאלו אותו אם הוא מצטרף לשמועתו, וע"ז השיב שאינו מסכים (או שחזר בו), והדרך לבטא זאת היא ע"י שאמר "לא אמרתי".

ודבריו אתיין כפירוש רבותיו של הריטב"א. ובערוך לנר מסייע לפירוש זה, דאם נאמר שריו"ח הוא זה שאמר "לא אמרתי", נמצא שהוציא שקר מפי. אך אם הכוונה לרבב"ח נחא דמשום כבוד רבו ריו"ח שינה בדבריו ואמר 'לא אמרתי', כדי לא לשוויי לרבו כטועה.

ולפי מהלך זה אזיל לה ראיית מהרא"ל מינץ.

דף טז

מדוע תשובה אינה עושה כל לאו שבתורה ללאו הניתק לעשה

בספר פרדס דוד (הפטרות ואתחנן) מקשה בשם בעל צידה לדרך, דהרמב"ם מונה שיש מצות עשה של 'תשובה', וקשה היאך שייך מלקות על כל ל"ת שבתורה, דהוי לאו שניתק לעשה דתשובה.

ומביא בשם ספר נחלת בנימין שתרין, דהתשובה קדמה לעולם, ונמצא דהוי לאו שקדמו עשה שאע"פ המבואר בסוגייתו אין זה נחשב ללאו שניתק לעשה. ובזה יפורש הפסוק "ושבת עד ה' אלקיך", ואם תאמר דלא יתכן שתשובה מועילה דא"כ כל לאו נחשב ניתק לעשה, ע"ז ממשיך הפסוק "כי שאל נא לימים ראשונים וגו'", דהוי לאו שקדמו עשה וכנ"ל.

ובמקום אחר (שבת תשובה) מבאר הפרדס דוד את הגמ' ביומא (פ, א): "גדולה תשובה שדוחה ל"ת שבתורה", ולכאוי הרי כל עשה דוחה ל"ת ומה הרבותא, אלא שאף שהתשובה היא עשה שקדם ללאו, אעפ"כ דוחה ל"ת.

ובספר מדבר קדמות לחיד"א (מערכת ת"ו) מביא תשובה אחרת בשם ספר

ר"ג ור' יהושע שהלכו ליקח בהמה למשתה בנו של ר"ג

"אמר ר"ע שאלתי את רבן גמליאל ורבי יהושע באיטליז של עימאום שהלכו ליקח בהמה למשתה בנו של ר"ג."

וצ"ב מדוע צויין פרט זה שהשאלה נשאלה כשהיו התנאים באיטליז וכו'.

התוס' בכריתות (טו, א ד"ה שהלכו) ביארו שבאו להודיע שבחן שאע"פ שהיו טרודין היו עוסקין בדברי תורה.

והנה כתב השו"ע באו"ח (ס' רנ, א): "ישכים בבוקר ביום שישי להכין צרכי שבת, ואפי' יש לו כמה עבדים לשמשו ישתדל להכין בעצמו שום דבר לצרכי שבת כדי לכבודו, כי רב חסדא היה מחתם הירק דק דק וכו', ומהם ילמד כל אדם ולא יאמר לא אפגום כבודי, כי זה הוא כבודו שמכבד השבת".

בביאור הלכה מביא שהחוות יאיר הקשה, איך הקילו האמוראים בכבודם, הא גדול כבוד הבריות שדוחה ל"ת שבתורה. ומיישב הפמ"ג שלכן קאמר השו"ע שזהו כבודו שעוסק בעצמו במצוה, וניכר שעושה כן לכבוד הש"י, ושאינו זקן ואינה לפי כבודו שמדובר שאין ניכר שעושה כן לצורך מצוה.

ובשעה"צ שם עמד בהערה נוספת, מדוע לא אמרין דכיון שיכולה המצוה להתקיים ע"י אחרים, אין לבטל תורה. די"ל דכיון שמצוה זו מוטלת על גופו, מצוה בו יותר מבשלווחו. א"נ, דוקא לענין כבוד שבת אמרין כן דחמירא, משא"כ לענין שאר מצוות.

ובמחזיק ברכה להחיד"א (או"ח ס' רנ), הביא מהמג"א דענין זה שיש לעסוק בעצמו במצוה, נוגע לשאר מצוות. ואילו התוספת שבת סובר דדוקא לענין שבת דחמירא, ולא בשאר מצוות.

ומביא המחזיק ברכה ראייה מסוגיין - דר"ג הלך בעצמו ליקח בהמה למשתה בנו, ולא שלח שליח. הרי דגם בשאר מצוות שייך ענין זה שמצוה בו יותר מבשלווחו.

וממשיך המחזיק ברכה ומביא מהבאר יעקב לענין מה שנפסק שכיון שנתמנה אדם פרנס על הצבור אסור לעשות מלאכה בפני ג' כדי שלא יתבזה בפניהם, דמסתמת הפוסקים משמע דאפילו מלאכה דמצוה אסור. וקשה מההיא דר"ג שהלך ליקח בהמה למשתה בנו, אלא מוכח דענין של מצוה שרי.

ובספר דברי תורה (מונקאטש ח"ד, יב) העיר דבשלמא ר"ג מוטל עליו להשיא את בנו, אך מדוע התלווה אליו רבי יהושע, שאינו מוטל עליו. וכתב דמכאן שורש וסמך "למה שנהגו הרבה מהצדיקים רבותינו ואבותינו ז"ע, ובפרט זקני הרה"צ הק' מראפשיץ ז"ע (בעל זרע קודש) ובניו ותלמידיו הק' ז"ע, שהלכו וטרחו בנשואי מזמזמי חתן וכלה בנן של קדושים, ובפרט לבני הצדיקים שבדור, ועוד באו לשמוח קודם הנשואין ולאחריהם..." ע"ש.

דף טו

אמרו לו אמרת, אמר להו לא

"אמר רבה בב"ח אמר ריו"ח כל ל"ת שקדמו עשה לוקין עליו, אמרו לו אמרת, אמר להו לא, אמר רבה האלקים אמרה וכת'בא ותנינא וכו'."

נחלת בנימין, דהנה לאו שבכללות אין לוקין עליו, ומזה לומדים שגם העשה שמנתק את הלאו יש לו אותו דין, דכשם שלא שבכללות אין לוקין עליו, כך עשה שבכללות אינו נחשב עשה שגורם ללאו להיות ניתק לעשה. ותשובה היא מצוה שבכללות, ששייכת בכל לאוין שבתורה.

דף יז

דילידא אמיה כרבי שמעון תיליד

"אמר רבא דילידא אימיה כר"ש תיליד ואי לא לא תיליד".

פירש רש"י: כל שאמו יולדת, תבקש רחמים יה"ר שיהא כרבי שמעון.

והריטב"א כתב דלא גרסינן "ואי לא לא תלד", כי הרבה יש למטה מרבי שמעון שטוב להם להוליד.

הערוך לנר מבאר את הגירסא שלפנינו, דלמסקנא רבא מתפעל ממה שר"ש מסרס המקרא, ולכא"ו אדרבה, כיון שצריך לסרס המקרא ובדרך הפשט א"א לדרוש, הרי יש הוכחה שפירוש זה אינו עיקר. וכתב לבאר ע"פ הגמ' בניה (לא, א) אשה כי תזרע וילדה זכר, אשה מזרעת תחילה יולדת זכר. ופירשו המפרשים הטעם, דמי שמזרע תחילה נותן חומר, ומי שמזרע בסוף נותן צורה. הרי דגם בהזרעת ולידת האשה הסוף נותן צורה להתחלה, וא"כ אין תימה שבדרשת ר"ש בפסוק, מה שכתוב לבסוף נותן פירוש למה שכתוב תחילה. וזה שאמר רבא, שאם האשה הולכת כדרכו של ר"ש, שהולכים לפי הסוף, אזי תיליד זכר כר"ש, ואם לא תלך כר"ש, כלומר שלא תלך לפי הסוף, ממילא לא תוכל ללדת זכר כר"ש.

בחידושי רבי אליהו גוטמכר מובא פירוש נוסף. כוונת רבא ב"אמא" לשכל ולבינה, כמאמר הכתוב (משלי ב, ג) "כי אם לבינה תקרא". והנה יש שתי צורות של דרשה - האחת דרשה שהיא אמת המתקבלת להלכה. האחרת, דרשה שאמנם אינה אמת, שיש לה פירכא, אך החכם בונה את הדרשה באופן שמרביב את האזון, וגם זה דבר המתקבל.

וזה שאומרת הגמ', שאם האימא דהיינו השכל, מוליד כר"ש, שמסרס המקרא ודורשו מהסוף, אזי אפילו שאין רבא מסכים לדברי ר"ש להלכה, מ"מ הדרשה מתקבלת יפה. ואם לא תהיה דרשה יפה כפי שר"ש דרש, אין טעם בדרשה זו שאינה להלכה.

דף יח

מקרא בכורים בניגון

מובאת בסוגיין המחלוקת אם מקרא בכורים מעכבא, או הנחה מעכבא.

ולמ"ד הנחה מעכבא ילפינן זאת מדשנה הכתוב הנחה, לעכב. ומקשים הראשונים, למ"ד קריאה מעכבא, מה המקור, דלכא"ו לא מצינו ששנה עליה הכתוב.

הריטב"א מבאר בשם התוס': "דהא כתיב וענית ואמרת, וההוא וענית לשון קריאה בלה"ק בכל מקום כדפרשו מדכתיב וענו הלויים, ובמדרש אמרו וענית בניגון כמו ותען להם מרים, וכיון דכן, כי אמר קרא וענית ואח"כ ואמרת הו"ל שנה עליו הכתוב לעכב. ואידך סבר כי וענית ואמרת כולה חדא חשיבא".

והנה הפשט הפשוט בדברי הריטב"א הוא שצריך לשיר את מקרא בכורים. אבל הגר"ח ק"צ"ל (דרך אמונה בכורים פ"ג צה"ל אות פד) מסביר שהכוונה לניגון בטעמי המקרא.

והאריך הוא ז"ל יותר בדרך חכמה (כלי המקדש פ"ג ה"ז בבה"ל), והביא מהרמב"ם שהלויים הוצרכו ללמוד חמש שנים חכמת המוסיקא. וטען הדרך חכמה שאפשר לפרש שהכוונה לטעמים ולא לשירים וניגונים. וכמו ששירת הים נאמרת בניגון והכוונה לטעמים.

ומציין לשו"ע או"ח (סי' נא) שמזמור לתודה צריך לאמרו בנגינה, שכל השירות עתידות ליבטל חוץ ממזמור לתודה.

ובהליכות שלמה (הל' תפילה פ"ו ציון 42), מובא שתמה הגרשז"א זצ"ל מדוע אין נזהרים לשיר ולזמר את מזמור לתודה. והגר"ח ק"ש שם מבאר שהכוונה בכל זה לקריאה בטעמים בנעימה ובקול צלול וברור, אך לא להלחנת שירים על המילים.

וראיתי שהעירו על דבריו, שבתוס' ב"ב (יד, ב ד"ה בפורענותא) חזינן שכבר בזמנא לא היה ידוע אופן הניגון בטעמי תהלים, א"כ א"א לומר שהשו"ע כיוון לטעמי מזמור לתודה, שכן נשתכחו כבר בזמן התוס'. ולומר שהכוונה רק לקול צלול וברור, זהו דוחק גדול.

ויש שחולקים עליו, וס"ל ששירת הלויים היא שירה ממש.

דף יט

קדושת הארץ וקדושת המקדש

יש ספק האם קדושה ראשונה קדשה לשעתה וקדשה לעת"ל. ולגירסת התוס' ועוד ראשונים, עד כמה שלא קדשה לעת"ל, אין טעם להביא מעשר שני לירושלים.

והקשו התוס', עד כמה שקדושה ראשונה בטלה, אין כלל מעשר שני, דהארץ אינה קדושה.

ותירצו שיש לחלק בין קדושת א"י לקדושת המקדש, דקדושת א"י נמשכת לענין מעשרות. וכן מביא כאן הרמב"ן, ומבאר יותר דקדושת ירושלים והמקדש י"ל דבטלה כיון שבאו בה פריצים וחללוה.

ומקור הדברים של באו בה פריצים וחללוה הוא בגמ' בע"ז (נד, ב). וזו גזה"כ שהגוי יש לו כוח להפקיע את קדושת המקדש, מה שאין ישראל יכולים לעשות אף אם מעמידים צלם בהיכל.

ושיטה זו היא להיפך משיטת הרמב"ם (הל' בית הבחירה פ"ד ה"ט ו-ט"ז) שקדושת ירושלים לא בטלה, אף שלענין שביעית ומעשרות קדושת א"י לא קדשה לעת"ל. וביאר הרמב"ם שקדושת המקדש מפני השכינה היא, ושכינה אינה בטלה. ואילו קדושת הארץ תלויה בכיבוש, וכשכבשוה האויבים, ובטל כיבוש ישראל, בטלה הקדושה.

ובמגילה דף י' ציינו שהרמב"ם בפ"ד מהל' בית הבחירה מביא שארון הברית נגנז תחת המקדש, ושאל היעב"ץ מדוע פרט זה נצרך להלכה, ומבאר שהרמב"ם ס"ל שהטעם שהשכינה עדיין מצויה במקדש, הוא שהשכינה תלויה בארון, ואם אין ארון במקדש אין שכינה שורה שם, ולכן אומר הרמב"ם שהארון נגנז וממילא קדושת בית המקדש אינה בטלה. ומו"ר הגרמ"ש זצ"ל היה רגיל להביא דברי היעב"ץ הללו.

עכ"פ נמצא שיש מחלוקת ראשונים איזו קדושה יותר קלה להתבטל.

ונראה דהרמב"ם והרמב"ן אזלי לשיטתייהו. דהנה החלקו הרמב"ם והרמב"ן בטעם מצותת בית המקדש, דברמב"ם מבואר שאף שכמובן השכינה שורה במקדש, עיקר מטרת המקדש הוא "להיות מקריבין בו הקרבנות" כמ"ש בריש הלכות בית הבחירה. ולעומתו הרמב"ן בריש פרשת תרומה מבאר שמטרת

ונמצא שמחלוקת זו תלויה בענייני קבלה ובענייני הלכה כאחת.

דף כא

אין חילוק מלאכות ביום טוב

"חילוק מלאכות בשבת ואין חילוק מלאכות ביו"ט". והטעם, למ"ד הבערה לחלק יצאת, הרי שלא כתובה הבערה ביו"ט. ולמ"ד מאחת מהנה, הרי שגם פסוק זה לא נאמר אלא בחיוב חטאת, וביו"ט אין חיוב חטאת. ונראה לבאר את הדברים ע"פ מחשבה.

הגר"א נבצל שליט"א (ירושלים במועדיה שבת א' השבת והמשכן), וכן הגר"א בקשי דורון זצ"ל (בנין אב תשובות ומחקרים ח"ב סי' כג), מבארים כך:

הטעם ששובתים ממלאכה ביום השבת, זכר למעשה בראשית שהקב"ה שבת ביום השבת. וילפינן ממשכן לא לעשות מלאכות יצירה כמו שהקב"ה לא פעל בבריאת העולם ביום השבת.

יום טוב הוא זכר ליצ"מ, ולא זכר למעשה בראשית. וכן מבואר במגיד משנה (פ"א מהל' יו"ט ה"ה), שמחלק אלו מלאכות נאסרו ביו"ט, "ואני אומר שמלאכת עבודה כולל כל מה שדרך העבד לעשות לאדוניו ואין רוב בנ"א עושין אותה לעצמן אלא שוכרין אחרים לעשות, לפי שהוזהרנו במלאכות אלו לזכור כי היינו עבדים והיינו עושין מלאכות אלו לאדונינו, אבל כל מלאכה שדרך רוב בנ"א לעשותה כל אחד בביתו לעצמו, לא הוזהרנו לפי שאינה מלאכת עבדים, אלא אף האדונים עושין אותה, ולזה כל מלאכה שאדם עושה ממנה לעצמו לימים הרבה דרך לעשותה ע"י אחרים כגון הברירה והקצירה... אבל האפיה והלישה והשחיטה והבשול אין אדם מכין מהן לימים הרבה ורוב בנ"א עושין אותה לעצמן, כן נ"ל ועדיין צ"ע".

נמצינו למדים שבשבת אכפת לן שהעושה ישובת מעשייה. כל פעולה של מלאכה ויצירה נוגדת לשביתת שמים וארץ. אך ביו"ט אנו שובתים רק ממלאכת עבדות. ומוסיף הרב נבצל שבעצם המצרים לא רצו להשתמש בעבודת ישראל, שהערים שבנו התמוטטו, אלא רק רצו לשעבד את גופם של ישראל בפעולה עצמה.

על כן מובן, שבשבת יש חילוק מלאכות, שעיקר הדגש הוא על היצירה עצמה. משא"כ ביו"ט אין חשיבות לכל מלאכה בפני עצמה, אלא הדגש הוא על מה שהאדם מעביד את עצמו.

ודבר זה מצטרף ליסוד המהר"ל (נצח ישראל פמ"ו) שהזכרנו כמה פעמים, דשבת הוא כנגד עוה"ב, ויו"ט הוא כנגד ימות המשיח. עוה"ב הוא "עין לא ראתה", "יושבינן ונהנינן מזיו השכינה", ועל כן כל מלאכה בשבת סותרת לגמרי לצורת עוה"ב שאין בו גוף. ואילו יו"ט שהוא כנגד ימות המשיח, שהם עדיין ימות העוה"ז, בזה לא אכפת לן היצירה אלא המעשה עצמו, וא"ש שאין חילוק מלאכות ביו"ט.

דף כב-א

ארבעים חסר אחת

"כמה מלקין אותו, ארבעים חסר אחת, שנא' במספר ארבעים, מנין שהוא סמוך לארבעים".

ברבינו בחיי (דברים כה, ב) ביאר הטעם שנותנים ל"ט מלקות, של"ט הוא אותיות "טל", ואותם עבריינים שמתחייבים מלקות, זקוקים לתחייה מחודשת, כמו טל שעתיד הקב"ה להחיות בו מתים. ועוד טעם, שאדם מתחייב במצוות

המשכן היא שכבוד ה' השורה בהר סיני ימשיך לשרות במשכן. ומקובל ללמוד שלרמב"ם המקדש והמשכן הם מקום עבודה, והשראת השכינה באה לאפשר את העבודה. ולרמב"ן הוא איפכא, דעיקר המטרה הוא גילוי השכינה, והעבודה היא מומילא.

ואפשר שבה נחלקו גם כאן: הרמב"ם שסובר שהמקדש הוא מקום עבודה, ואפילו אם לא ניכרת השכינה, אהני השכינה המסוימת שנשארה גם בחורבן (ע"י הארון וכנ"ל), כדי שעדיין יהיה המקום 'מקום עבודה'. אבל הרמב"ן שסובר שעיקר המטרה הוא גילוי שכינה, כל שנחרב הבית ואין כאן גילוי שכינה גמור, שוב לא נחשב שהקדושה קיימת. ודו"ק.

דף כ

גילוח הזקן במספריים

המשנה התירה מלקט ורהיטני, ולהלן כא, אמרנו שגם גילוח במספריים מותר.

בשו"ת חת"ס (או"ח סי' קנט) מובא שאחד כתב לחת"ס תוכחה למי שמגלח את זקנו באופנים המותרים, דמ"מ יש לאסור מצד חוקות הגויים. והחת"ס משיב לו באופן חריף וכותב שלא נחא להקב"ה שיאמר כן, ולא מצינו בכל הספרים וש"ס ופוסקים שיהיה איסור לגלח הזקן. ולא מצינו שהיה חילוק בין יהודים לגויים בענין זה, וגם הגויים היו מגדלים זקנם עד שהגיע מלך סריס ומכוחו החלו לגלח.

ובגזירות תתנ"ו התירו ליהודים הבורחים מפני הפורעים לגלח זקנם כדי שלא יכירום האויבים, ולהיות גלוח הזקן דבר שא"א להשתנות והיו נכלמים מאד האנשים ההם בשוכם לביתם, על כן נשתרבו המנהג שלא לגדלו כלל. ורק מופלגי תורה היושבים בביתם הם מגדלים אותו. ומסיים החת"ס שבודאי הדבר מותר.

בתוך דבריו מזכיר החת"ס שאותו שואל רומז לספרי המקובלים שכתבו שלא להושיט ידיים בדיקנא כלל. ומשיב החת"ס: "אין לי עסק בנסתרות, אבל מהם ומהמונם הותרה הרצועה לגמרי בכל ארץ אטליה שכל חכמי מגודלחי זקן, ונתלים באילן גדול רבי מנחם עזריה בעל עשרה מאמרות (הרמ"ע מפאנו) אבי המקובלים שהוא היה מגולח מבלי השאיר שיערה אחת, וכן העיד עליו היש"ר מקאנדיא באילים שלו...", ומה שהזהירו המקובלים, היינו בארץ ישראל ולא בחו"ל.

ויציין שלפני כמאה ועשרים שנה יצא ספר על תולדות הרמ"ע מפאנו, ומביא שלאמתו של דבר לרמ"ע מפאנו היה זקן, והעדות שחת"ס סמך עליה, לא היתה מדויקת.

והמקור שהזכיר מהמקובלים הוא בדברי מהר"ו (טעמי המצוות פרשת קדושים) שמביא שראוי לאדם שלא יעקור שם שיער מזקנו, כי הם צינורות שפע, והאריז"ל היה נוהג שלא לגלח את הזקן כלל ועיקר, לא בתער ולא במספריים, לא למעלה ולא למטה בשום מקום, רק השיער שעלה שפה המעכב מלאכול, היה חותך.

בשו"ת צמח צדק מליובאוויטש (יו"ד סו"ס צג) נוקט שאסור להתגלח כלל, ומשום לא ילבש גבר שמלת אשה. ומה שכתוב בגמ' להתיר גילוח במספריים, היינו רק לענין מלקות, אך מ"מ איסורא איכא.

בשו"ת חלקת יעקב (יו"ד סי' פט) מביא את שיטת הצ"צ, ומציין כנגדו מקורות רבים להתיר, וכמו שפסק השו"ע. ומסיים שהדבר תלוי במנהג המקום, שאין לשנות מאותו מנהג ולהוציא עצמו מן הכלל.

ובעונשין בגיל י"ג, וכיון שנותנים מלקות שמשתלשים, הרי ש"ג כפול שלוש עולה ל"ט. ולעומת זאת ב"ד של מעלה מענישים מגיל כ', על כן המלקות שנותנים בשמיים הם ששים, כמב' בב"מ (פ"ה ב) דאיתוהו לאליהו ומחיהו שתי' פולסי דנורא.

ומה שמזכירים חז"ל בכל מקום 'מלקות ארבעים' ואינן אלא ל"ט, ולמה לא אמרו 'לוקה ארבעים חסר אחת' כמו שאמרו בענין שבת 'אבות מלאכות ארבעים חסר אחת', הלכו אחר לשון הכתוב שאמר 'ארבעים יכנו'.

ונותר לבאר מדוע התורה עצמה אמרה ארבעים. ובפסוק הבא מביא רבינו בחיי בשם המדרש, שהאדם הזה נוצר לארבעים יום ועבר על התורה שניתנה לארבעים יום, ילקה ארבעים ויצא ידי עונשו.

ועדיין צ"ב, מדוע בפועל נותנים ל"ט.

המהר"ל (גור אריה דברים כה, ג) מבאר באופן נפלא: יצירת הוולד הוא ארבעים יום, אלא דל"ט ימים הוא כנגד יצירת הגוף, וביום הארבעים נכנסת נשמה לגוף הוולד. עבירה יכולה להתבצע רק כשיש נשמה וגוף מחוברים זל"ז, וכמשל החיגר והסומא בגמ' בסנהדרין (צ"א, ב). כיון שעבירה נעשית ע"י גוף ונשמה, צריכים לתת לו ארבעים מלקות, אך לאחר שאדם קיבל ל"ט מלקות, כנגד ימי יצירת הגוף, והגוף נטהר מזוהמתו, שוב ממילא גם הנשמה לא זקוקה לצירוף. כי הנשמה הטהורה אין בה פחיתות בעצמה, רק כאשר היא מצורפת לגוף החוטא, ובשעה שהגוף מטוהר, גם הנשמה לא זקוקה לטהרה (ומו"ר הגרמ"ש זצ"ל היה מזכיר את נוסח התפילה "נשמה שנתת בי טהורה היא"). וא"כ מבואר היטב שהמספר הוא ארבעים כנגד יצירת הולד, אבל המכות בפועל הם רק ל"ט כנגד יצירת הגוף.

דף כב-ב

כמה טיפשי שאר אינשי

"אמר רבא כמה טיפשי שאר אינשי דקיימי מקמי ספר תורה ולא קיימי מקמי גברא רבה, דבתורה כתיב ארבעים ואתו רבנן ובצרו חדא".

המפרשים מקשים מהגמ' בקידושין (לג, ב): "איבעיא להו, מהו לעמוד מפני ס"ת... ק", מפני לומדיה עומדין, מפניה לא כ"ש" - הרי שהתורה גדולה מן הת"ח, וכאן במכות אמרינן איפכא.

הר"ן בקידושין שם מיישב בשם התוס' רא"ש כאן דמניין אנו יודעים שעומדים בפני ס"ת, מק"ו מת"ח, וא"כ האנשים שקמים בפני ס"ת ולא בפני ת"ח הם טיפשים, דהא כל המקור לקום בפני ס"ת הוא מק"ו מת"ח. אך קשה דבגמ' כאן כתוב נימוק אחר - שרבנן בצרו חדא, וכן הקשה על הר"ן בחי' המהרי"ט בקידושין.

וביאר המהרי"ט באופן אחר, דיש חילוק בין גמ' דידן שמוזכר 'גברא רבה', ובין הגמ' בקידושין שמוזכר 'לומדיה'. בקידושין הכוונה לשונה הלכות שיודע שמועות והלכות. הכבוד שלו מגיע מכך שיודע תורה, והתורה גדולה ממנו. אך בגמ' כאן מדובר על גברא רבה שמחדש ומעצב את התורה, והוא גדול יותר.

ויסוד זה מבואר בחיד"א (ברכי יוסף יו"ד סי' רמו, כא), דמה שנאמר שרב שמחל על כבודו כבודו מחול, הוא דוקא רב פוסק ומחדש, שהתורה היא שלו. אבל שונה הלכות אינו יכול למחול על כבוד התורה שבו, שאין הוא אלא מכיל את התורה שבו, מבלי ששולט עליה.

וכן מבאר רבי צדוק הכהן (שיחת מלאכי השרת פ"ב), דיש מדרגה של "בתורתו יגהה", שנעשית תורתו קבועה בלבו, ובזה איירי כאן. ובקידושין מדובר על

'לומדיה' שאין היא תורתו אלא 'תורת ה', ובזה התורה חשובה יותר.

נמצא ג' דרגין לפי סדר החשיבות: גברא רבה, תורה, שונה הלכות.

המהר"ל (נתיב התורה פ"א) מבאר דמה שאמרו בסוגיין שהחכמים משנים את התורה, הכוונה שהתורה והת"ח חד הם. בלי הת"ח א"א להבין את התורה.

וכן מבואר בהקדמת השב שמעתתא (אות ע) ע"פ התפארת ישראל (סוף פס"ט), דהנה במדרש (תנחומא תזריע פ"ה) שרבי עקיבא השיב לטרונוסרופוס על אודות ברית המילה, שמעשי הבריאה זוקקים השלמה ע"י האדם. וכך גם בנוגע לתורה, החכמים הם עיקר התורה והשלמתה, וזה כוונתם דמי שקם בפני ס"ת ולא בפני ת"ח הוא טיפש - "דעיקר תיקון והשלמת התורה ע"י החכמים דבצרי חדא, וה"ז כמי שיש לו כרם מלא גפנים נטע שורק ואדם אין לעבוד את אדמתה, הנה כרמו כלא היה, אולם אם ישכור פועלים ויעבדו עבודת הכרם ויעשו ענבים בקרן בן שמן, אז הידד הידד יקראו הדורכים, כרם חמד ענו לה, ומ"מ לא יהיו הפועלים מיטב קנינו כי הכרם הוא העיקר, אך הוא צריך אל הפועלים ובלעדם לא יכון. וכמו"כ הוא בתורה, אם אין ת"ח לברר ולתקן והיה כדברי ספר החתום, שאין לך מצוה מפורשת בתורה... אבל אם כבר החזקנו ידי המחזיקים הת"ח המתקנים אותה, וכבר אכלנו את לחמה ויינה שתינו, אז היא העיקר ולא פועלים... וכן התורה אם מפני לומדיה אנו עומדין שהם הפועלים וכבר תקנו אותה והשלימוה, מפניה לא כ"ש שהיא העיקר, והבן".

נמצא דלכבד את התורה בלא הת"ח אי אפשר, כי התורה אינה מובנת בלעדיהם, אבל סו"ס התורה היא העיקר. ועל זה קאי ב' הגמרות הנ"ל.

דף כג

רצה הקב"ה לזכות את ישראל

"רצה הקב"ה לזכות את ישראל לפיכך הרבה להם תורה ומצוות".

ומקשים המפרשים דלכא' אדרבה, אם יש פחות חיובים בתורה, יותר קל להשלים. ואילו עתה שיש הרבה תורה ומצוות, קשה יותר להיות צדיק.

ומפרש הרמב"ם (פ"המ"ש): "מעקרי האמונה בתורה כי כשיקיים אדם מצוה מתר"ג מצוות כראוי ולא ישתף עמה כוונה מכוונת העולם בשום פנים, אלא שיעשה אותה לשמה מאהבה כמו שבארתי לך, הנה זכה בה לחיי העוה"ב, וע"ז אמר רבי חנניא כי המצוות בהיותם הרבה א"א שלא יעשה אדם בחייו אחת מהם על מתכונתה ושלמותה, ובעשותו אותה המצוה תחיה נפשו באותו מעשה". כלומר שצריך מצוות רבות כל שעל כל פנים אחת תיעשה כראוי.

המהר"ל (תפארת ישראל פ"ה) חולק בתוקף על הרמב"ם, ודוחה את ראיותיו עי"ש.

ומבאר המהר"ל (שם ובחי' אגדות כאן), דאין הכוונה שהקב"ה רצה לתת לישראל מה שנוח להם, אלא שרצה לתת להם זכות אף שאינם רוצים בה. ההבדל בין אדם לבהמה, הוא שהאדם זך ובעל נפש, ולשם כך ניתנו תורה ומצוות לאדם, שיצרפו את נפשו החומרית ויזככו את נפשו. נמצא שריבוי המצוות הוא זכות לאדם, והקב"ה רצה לזכות את ישראל כמו האב שהוא מייסר ומוכיח את בנו לזכותו, ואם הבן אומר שאינו חפץ בזוה"מ האב מזכה אותו בעל כרחו. ודקדק המהר"ל שלא אמרו "רצה הקב"ה להטיב לישראל", דהיה משמע שעושה בשביל טובת ישראל, ואם אינם רוצים, יכולים לומר לא הן ולא שכרן, אבל אין הדבר כן רק אמר "רצה הקב"ה לזכות את ישראל" כלומר שיהיו זכאים במעשים, כי הוא ית' צדיק וחפץ בזכאים דצדיקים.

מבית קדשי הקדשים התחילו הן בוכין ור"ע מצחק, אמרו לו מפני מה אתה מצחק אמר להם מפני מה אתם בוכים, אמרו לו מקום שכתוב בו והזר הקרב יומת ועכשיו שועלים הלכו בו ולא נבכה. אמר להן לכך אני מצחק דכתיב ואעידה לי עדים נאמנים את אוריה הכהן ואת זכריה בן ירמיה... עד שלא נתקיימה נבואתו של אוריה הייתי מתירא שלא תתקיים נבואתו של זכריה עכשיו שנתקיימה נבואתו של אוריה בידוע שנבואתו של זכריה מתקיימת בלשון הזה אמרו לו עקיבא נחמתנו עקיבא נחמתנו.

וצ"ב וכי חבריו של ר"ע לא האמינו בנבואה? הרי ודאי האמינו בנבואת הנחמה, ואעפ"כ בכו מפני שסוף סוף עתה הגאולה לא הגיעה והחורבן לפנינו. וכמו שאדם מבכה את מתו את אע"פ שמאמין בתחיית המתים. א"כ לא מובן מה השיב להם. והוא עצמו, מה הוצרך לראות את השועל יוצא מקה"ק כדי להאמין בנבואתו של זכריה.

ומבאר רבי צדוק הכהן (פרי צדיק דברים אות יז) ע"פ מה שכתב הרמב"ן (ב"ב יב, ב) על מה שאמרו בגמ' שם חכם עדיף מנביא, שהוא ע"י השגה ברוה"ק, ועי"ז יוכל להשיג במקום שאין הנביא יכול להשיג ע"י חכמת הנבואה. ומעתה, רבי עקיבא שהיה השורש של חכמת תושבע"פ (כמו דאיתא בכתבי האריז"ל) והיתה השגתו יותר מהשגת משה רבינו (שהיה בבחי' נבואה וראה ממש) - עי"ז היתה נפשו מרגשת מראיית החורבן דייקא את הנחמות יותר מהחכמים האחרים. וזה שאמרו לו בלשון הזה "עקיבא נחמתנו" שדייקא ע"י בחינתו וכוחו הופיע גם בהם כוח הנחמה. כלומר, ר"ע רואה עומק שאחרים לא רואים, והוא רואה את הנחמה שבתוך החורבן, החורבן עצמו הוא הגאולה.

וביאור הדבר, כדוגמת מה שאמרו בגמ' (גיטין פח, א) שאם לא היו ישראל גולים מא"י, היו מגיעים ל"נושנתם" ונאבדים ח"ו. נמצא שהגלות היא לטובת עם ישראל, וכדי שיבואו לידי גאולה.

וכן הגמ' ביומא (נד, ב) מספרת שכאשר נכנסו הגויים לקה"ק מצאו את הכרובים מעורין זב"ז, והוציאו לחוץ כדי לבזות את עם ישראל. והקשה הריטב"א דהרי בזמן שאין עושין רצונו של מקום פניהם של הכרובים לבית ולא זה מול זה, וק"ו שלא יהיו מעורין זב"ז. ותיירץ דהוי נס לרעה. והקשה מו"ר הגר"מ שפירא זצ"ל, מה הפירוש 'נס לרעה', הרי נס הוא גילוי של הקב"ה, והקב"ה כולו טוב. אלא הביאור הוא, כפי שכתוב בשם משמואל (דברים תרע"ז) שכאשר הקב"ה מכה את עם ישראל נחשב הדבר לרחמים, כמו אב שמכה את בנו להביאו לדרך טובה. הקב"ה מכה את ישראל כדי להביאם לגאולה. כשיש את עונש הגלות, זה בגדר חיבוק מהקב"ה, בגדר 'מעורין זב"ז'.

כשרבי עקיבא רואה את החורבן הגמור כמו עיניו, הוא רואה כאן את הצעד הראשון של הגאולה. החברים רואים חורבן ומאמינים בגאולה עתידית. אך ר"ע שיש לו את העיניים של "חכם עדיף מנביא", רואה בחורבן את השלב הראשון של הגאולה. ועל כן כשרואה את שיא החורבן במה שהשועל יוצא מבית קה"ק, בזה מתבסס השלב הראשון של הגאולה. וזו הנבואה שמדבר עליה, כשמתקיימת הנבואה של החורבן בשלמות, זו הפעולה הראשונה של הגאולה (וצרף לכאן מה שמציין רבי צדוק במקומות אחרים שלכן משיח נולד בתשעה באב, הגאולה באה מתוך החורבן).

ואולי יש להוסיף שמסכת מכות עוסקת בעונשין, ורוצים בסיום המסכת לבטא שהעונש עצמו הוא הדרך להגיע לגאולה. בתוך המכה יש את הנחמה. "עקיבא נחמתנו, עקיבא נחמתנו".

ובחינוך (מצוה טז) מבאר דהאדם נפעל כפי פעולותיו, ואחר הלבבות נמשכים הלבבות. ובזה ביאר המאמר דידן שכדי שעם ישראל יהיה מוכן לעוה"ב, סידר הקב"ה שבחייהם יהיו עסוקים תדיר בתורה ומצוות, ומתוך הפעולות הטובות אנחנו נפעלים להיות טובים וזוכים לחי' עד.

ובקדושת לוי (פרשת ויצא) מבאר דמילת "לזכות" היא מלשון הזדככות, ורוצה לזכך גם את הגוף של ישראל עם קדושו, בכדי לעלות בעוה"ב למקום שאין שום אדם יכול להשיג.

בספר בת עין (פרשת קדושים) מוסיף שכדי שאדם יוכל לטהר את עצמו, זקוק הוא לסיעתא דשמיא. ע"י מעשה המצוות ולימוד תורה הרבה, יזדכך גופם של ישראל ויומשך עליהם בחינת קדושה מלמעלה. ולהלן נראה שהמצוות הן כנגד אברי האדם, שמזככות הן אותו ומקדשות את נפשו.

דף כד-א

תרי"ג מצוות

תרי"ג מצוות ניתנו לישראל, בא דוד והעמידן על י"א, ישעיה על ו', מיכה על ג', ישעיה על ב', חבקוק על אחת.

הריב"ן מבאר: "והעמידן על אחת עשרה" - שבתחלה היו צדיקים והיו יכולים לקבל עול מצות הרבה, אבל דורות האחרונים לא היו צדיקים כל כך, ואם באו לשמור כולן אין לך אדם שזוכה, ובא דוד והעמידן כו' כדי שיזכו אם יקיימו י"א מצוות הללו, וכן כל שעה דורות של מטה הולכין וממעטין אותו.

ע"פ הפשט דבריו קשים, וכי דוד מייעט במניין המצוות שחייבים לקיים??

ועוד, דאם נעיין בדברים שהובאו כאן בגמ', נראה שחלק מהם אינם ממש מצוות אלא הנהגות טובות.

מבאר המהר"ל בחי' אגדות, שמטרת וכוונת תרי"ג מצוות הן, שהאדם ישלים את עצמו ויוכל להתחבר להקב"ה. חז"ל כבר אמרו בס' הזוהר שהמצוות נקראות תרי"ג עיטין (-עצות) כיצד להתקשר לה'. תרי"ג מצוות הם חלקי התורה שבהם מתקן האדם את עצמו. הגיע דוד ואמר שיש עוד צורות שאדם יכול להשלים את עצמו, ע"י י"א מצוות. ואין זה פוסט מקיום המצוות, אך ההשלמה שלו יכולה לבוא מקיום י"א מצוות. עד שבא חבקוק והעמיד את התיקון וההתקשרות על האמונה.

במעלות התורה מביא בשם אחיו הגר"א, שיש הרבה יותר מצוות מתרי"ג, שמכל פסוק בתורה יש מצוות והנהגות. ומה שהוזכר תרי"ג מצוות אינן אלא שרשים, אבל הם מתפשטים לענפים הרבה.

וע"פ דברי המהר"ל הנ"ל מבואר, שהתרי"ג הן שרשי הצורות כיצד להתחבר להקב"ה.

ומעניין לעניין: כבר הביא הרשב"א את הקושיא, איך אמר יעקב "עם לבן גרתי" ופירשו חז"ל שקיים תרי"ג מצוות, והרי עדיין לא נצטווה, ועוד שנשא שתי אחיות.

ולדברי המהר"ל הדברים ברורים, שכוונת יעקב לומר שהוא מחובר להקב"ה בשלימות. אמנם לא קיים בפועל את התרי"ג, אך את החיבור להקב"ה יש לו. את מה שהמצוות מכוונות אליו, יש לו.

דף כד-ב

רבי עקיבא מצחק, סיום מסכת מכות

"שוב פעם אחת היו עולין לירושלים... כיון שהגיעו להר הבית ראו שועל שיצא

הדרן עלך שיעורי מחשבה קצרה על מסכת מכות בס"ד